

3. Sanitet

Lyden af et toilet er forhåbentlig lyden af et job well done, men faktisk dækker det over noget, der er langt, langt vigtigere, end de fleste kan forestille sig. Det er måske selve symbolet på et velfungerende samfund.

Jeg hedder Christian Gade, og jeg arbejder i Dansk Flygtningehjælp som nødhjælpschef. Sanitet for mig og ofte i forhold til den måde, man driver nødhjælp på, ser vi det som lidt samlet: vand, sanitet og hygiejne. Der er sådan en sektordefinition i internationalt humanitært arbejde, hvor man deler det op i sektorer. Så det bliver set sådan lidt i sammenhæng, fordi vand, sanitet og hygiejne spiller lidt gensidigt ind på hinanden og har selvfølgelig stor sammenhæng også med de andre sektorer inden for nødhjælp i forhold til fødevarer og beskyttelse og husly og så videre og så videre.

Uden kloakering og rindende vand ville vi alle sammen dø langt tidligere. I gamle dage, længe inden talende, ergonomisk perfekte spa-badeværelser, længe inden filtreret vand i hanerne og ja, længe inden lokum i gården, der døde vi i stor stil af, at det hele bare var beskidt og ikke skilt ordentligt ad. Det her er programmet Den Dybe Tallerken. I dag om sanitet og den betydning, det har for vores liv.

I februar landede en rumsonde på Mars blandt andet med specialudstyr udviklet af et dansk firma. Siden tidernes morgen har menneskets vigtigste evne måske været, at vi kan tænke nyt. Vi kan få gode ideer og opfinde ting og løsninger, der gør livet bedre og driver os fremad. Vi forlod savannen. Vi fik ideen til skibet, så vi kunne sejle over havet. Senere opfandt vi hjulet og byggede vogne, så vi kunne fortsætte fremad. Vi fandt ud af at tælle de ting, vi havde med på vognene, så vi kunne handle og opfandt et sprog, så vi kunne beskrive, hvor mennesket kom hen, og hvad vi lærte på vejen. Senere fandt vi stadig mere avancerede måder at slå hinanden ihjel på. Vi rejste ud i rummet og har i dag en kur mod næsten alle sygdomme.

Surgeon Christiaan Barnard performed the first human-to-human heart transplant.

Kort sagt: Mennesket kan opfinde. I en række programmer går vi tæt på de mest afgørende opfindelser i vores historie, også dem du ikke lige tænker på. Vi finder ud af,

hvordan og hvorfor de blev opfundet, men specielt undersøger vi, hvordan de har forandret vores liv. Dette er Den Dybe Tallerken.

Vi skal ikke så mange år tilbage, for at danskerne og mange andre i bogstaveligste forstand gik rundt med afføring flydende i gaderne, og hvor man kastede potteindholdet ud ad vinduet. Det var for at sige det rent ud noget svineri og dybt uhygiejnisk. Det betød, at man fik et hav af sygdomme, vi i dag mere eller mindre har udryddet og er forskånet for i hvert fald i den vestlige verden. Men faktisk er kloakker og rent vand ikke nødvendigvis en ny opfindelse. Vi glemte det bare lige et par tusinde år. Mange år inden vi fik kloakering i Nordeuropa, havde de gamle romere faktisk været langt foran os og havde for mere end 2.000 år siden kloakering af offentlige områder og vand, der blev ført ind via akvædukter. Men først i 1800-tallet begynder man for alvor at kigge på det i det, vi i dag kalder den vestlige verden. Morten Skydsgaard er fagleder for medicinhistorie på Steno Museet ved Aarhus Universitet. Han har længe forsket i kroppen og sygdomme. Ifølge ham er forståelsen af lort for sig og vand for sig en af de væsentligste overhovedet for mennesket.

Hvis mennesket ikke rigtig passer på med at skille f.eks. drikkevand fra det, der kommer ud af kroppen, jamen så bliver man syg, og så kan man få kolera, og så kan man dø.

Men man ser jo så, at romerne udbygger det. De har jo kloakker, og de fører vand ind i byerne. De er egentlig opmærksomme på det her. Så forsvinder det. Hvorfor?

Ja. Altså det eneste, man kan sige, det er jo, at romerne havde ikke kloaksystemer knyttet til det private hjem og latrinhåndteringen. Det var mere bade og fontæner. Men der er ikke nogen god forklaring på, hvorfor det forsvinder. Men der er en god forklaring på, at det pludselig bliver et problem i 1800-tallet. Og det er, at der er vi i gang med industrialiseringen, og Europas byer har virkelig voksevæk. Og indbyggerantallet i København fordobles for eksempel i løbet af få årtier. Og det vil sige, at så stuver en masse mennesker sammen i store byer, og det er særligt arbejdere, og der er boligspekulanter, der gerne vil tjene penge, så det er ikke nogen specielt store boliger, de kommer til at bo i. Og der er også kælderlejligheder, for eksempel i København, og lejligheder på 10-12 kvadratmeter, hvor der måske bor en familie med fem børn. Så der sker en overbefolkning af København. Og så kan man sige, så bryder helvedet løs i Europas byer.

I 1800-tallet bliver der så mange mennesker, at der simpelthen er nødt til at ske noget for at få bedre styr på hygiejnen og dermed folkesundheden. Man havde et par hundrede år forinden set, at den sorte pest udryddede en stor del af den europæiske befolkning. Det var blandt andet på grund af elendig hygiejne og dermed fantastiske leveforhold for de rotter, der spredte sygdommen. Med industrialiseringen kom voldsomt voksende byer, og den nye retning var, at mennesket i stedet for primært at bo på landet med god plads og frisk luft omkring sig nu i stigende grad samlede sig i store byer og boede meget tæt. I London var der for eksempel lidt over 100.000 mennesker i år 1600. 200 år efter - i 1801 - var man nået op på lige 950.000 mennesker. Kun 100 år efter, i 1901, talte man 6.500.000 indbyggere i London. I den udvikling blev man i stigende grad opmærksom på de problemer, afføring og elendig hygiejne medførte.

Du siger, at helvede brød løs i Europas byer, men det burde vel ikke komme bag på nogen, at man skal adskille det, der kommer ud af én, fra det, der kommer ind i én. Er det ny viden på det her tidspunkt?

Jamen, det er det, forstået på den måde, at hvis vi er i midten af 1800-tallet, kendte man jo ikke noget til mikrober. Og det, man i virkeligheden var optaget af, det var dunsterne og lugtene. Og det var det, der bekymrede én. Og det er heller ikke... Altså lort lugter jo, så det er heller ikke dumt at være bekymret for dunsterne. Men man havde ikke den viden om hygiejne, som vi har i dag. Så da man diskuterede første kloakplan i København i 1860'erne, så var der jo nogle, der også var modstandere af et kloaksystem.

Men det undrer bare, når man står og kigger på det i dag - fordi det virker som så basal viden - Det undrer, at man skal op til for 200 år siden, før man bliver opmærksom på, at det her er et kæmpe sundhedsproblem.

Ja. Men altså, den personlige hygiejne, vi har i dag, den offentlige hygiejne, vi har i dag, den havde man ikke. Og vi gør os nok ikke begreb om, hvor ulækkert der har været i slumkvartererne i byerne. Altså jo, det gør man, hvis man rejser den tredje verden. Og det er i virkeligheden der, man kan sige, at der har vi jo også lande, hvor der er en hygiejne, hvor vi jo ville løbe skrigende bort, hvis vi skulle bo der.

Christian Gad fra Dansk Flygtningehjælp har arbejdet med sanitet i mange år, og han er ikke i tvivl om, hvor vigtigt det er den dag i dag.

Det er klart, at sanitet - også for mig som moderne storbymenneske, der er det jo helt essentielt, at der er noget sanitet, der fungerer. Jeg kan gå ud og tænde for vandhanen. Jeg kan skylle ud i toilettet og efterladenskaberne, de forsvinder osv. Det er jo sådan lidt selvfølgelig. Det er der bare. Til daglig tænker jeg nok ikke ret meget over det. Men det er klart, at i forbindelse med mit arbejde, når jeg rejser ud, så bliver jeg jo konfronteret med fraværet af sanitet - og ikke kun sanitet, også vand og hygiejne, hvor det er utilstrækkeligt. Og der bliver man jo drastisk og akut mindet om, hvad de humanitære konsekvenser er, når ikke sanitet fungerer. Og det har jo i værste fald at gøre med liv og død, men selvfølgelig også rent fysisk sikkerhed og værdighed i forhold til, hvordan vi lever som mennesker,

Kan du prøve at male et billede af det, du har oplevet af, hvordan ser verden ud uden sanitet?

Altså, verden kan jo se ud på flere forskellige måder i fravær af sanitet, og det er sådan lidt alt efter, hvad vi snakker om, hvad det er for en kontekst. Men hvis man nu tager eksemplet som for eksempel, at der er 10.000 mennesker, der er flygtet over en landegrænse. Så er de kommet ind over grænsen og står i et afrikansk land et eller andet sted, hvor der ikke er nogen infrastruktur. Der er sådan set ikke noget. Og nogle gange kan opgaven så være, at der skal etableres en grundlæggende sikkerhed for de folk på den meget korte bane. Det vil nogle gange være for eksempel en flygtningelejr. Men der har du jo udgangspunktet. Der har du måske 10.000 mennesker, der står i en skov eller på en åben mark, og så skal der virkelig nogle services op at stå. Og der kan man se, at der er kontant afregning. Hvis ikke der er sanitet, hvis der ikke er nogen latriner - som jo lidt svarer til et svensk das på en ødegård, altså et hul i jorden og en rande bagved osv. Når ikke det findes - det er klart - så bruger folk altså bare lige, hvad der er af ledig plads, eller måske ikke engang ledig plads, og får rettet deres nødtørft dér. Og det er klart, det skal ikke blive ved ret længe, så bliver det altså en folkesundhedsrisiko i forhold til folk, fordi det kan medføre diarré for børnene og i værste fald koleraepidemi osv., specielt hvis det er en svækket befolkning, og de heller ikke har adgang til rent drikkevand eller vand til at vaske hænder osv. mere generelt.

Jeg synes også, at når man altså rejser rundt i lad os sige Afrika for eksempel og kom-

mer til en storby og måske bevæger sig ind i et slumområde, hvor du har en urban sammenhæng. Det er måske en del af en moderne storby, men så er der nogle slumområder, hvor ordentlig byplanlægning ikke har fundet sted. Som et eksempel vil du have åbne kloakker, der glider gennem slumbyen, som nogle gange kan være kæmpestor, hvor det måske er 50.000-100.000 mennesker, der bor i den dér storby, som er en del af en storby. Der kan man altså også se, hvad konsekvensen er for en storby, når ikke der er ordentlig sanitet, altså kloakering. Fordi så flyder lorten - helt konkret - flyder simpelthen rundt i de dér små stræder mellem husene. Og min refleksion er, at det er vel i grove træk sådan, København var, hvis vi går tilbage til midten af 1800-tallet for eksempel. Det oplevede vi også i Danmark. Og det var jo helt ekstremt, hvis ikke man gjorde noget ved det, fordi levealderen er simpelthen bare vildt meget lavere, når folk ikke har ordentlig sanitet og grundlæggende sundhed.

I 1840'erne kom der er Storbritannien en bevægelse, der hedder Public Health-bevægelsen - Folkesundhedsbevægelsen på dansk. Det sker i kølvandet på, at briterne i 1830'erne får en lang række udbrud af kolera, der raserer en masse byer. Og det samme sker rundt i andre europæiske storbyer. Det sætter i den grad fokus på hygiejnen rundt i Europa, og der kommer en bred tilslutning til, at der skal gøres noget.

Og der ser læger og embedsmænd jo, at koleraen rammer hårdest i slumkvartererne - i de fattige dele af byerne. Og det, der så er interessant, det er jo, at man tæller dødsfaldene, at man tæller antallet af syge, så man laver statistikker over koleraen og andre epidemiers hærgen i provinsbyerne og i London. Og der ser man altså sort på hvidt, at i de fattige slumkvarterer, der dør flest af kolera, og der dør måske halvdelen af alle børn, inden de er fyldt fem år på grund af sygdom. Så det betyder, at der kommer en bevidsthed om, at der er en sammenhæng mellem byer og slumkvarterer og sygdom. Altså, social ulighed gør dig syg og får folk til at dø. Og det er en ahaoplevelse. Det er en øjenåbner for politikere og læger. Og den bevidsthed kommer Emil Hornemann i Danmark, som den første samfundsmediciner, til at repræsentere. Og han skriver blandt andet i 1840'erne jo en bog om den offentlige renlighed i København, og hvor han kalder København for en skiden by. Og i øvrigt gentager han nogle år senere, at hvis vi ikke gør noget ved møget i rendestenene og alle latringruberne, så kommer koleraen, som han skrev. Og det sagde han, to år før koleraen kom. Så der er en ny bevidsthed omkring snavs og mæg og byer, som kommer til Europa og Danmark i midten af 1800-tallet.

Og hvad er det så, man opfinder?

Jamen, det, Hornemann jo siger, er det store problem, det er dunsterne, det er lugtene, så man skal tømme rendestenene hyppigere, og man skal tømme latrinerne. Og hvis vi lige skal sige, "Jamen, hvad er det med de dér latriner?" Jamen altså, det var jo nogle murede huller i jorden med et sæde over, og hvor der i nogle huse i København måske var 50 brugere. Og de blev tømt af natmændene måske hvert halve år. To gange om året. Og hver nat rykkede natmændene ind med hestevogne og tømte de dér latringru-ber, så der var en stank omkring det hus. Så den ene ting var at begynde at håndtere det dér latrin på en bedre måde, fordi det hobede sig op. Og det andet var møget i ren-destene, som blev tømt for lidt. Så der skulle gaderensninger til. Og så endelig var der det dér med drikkevandet, som blev ledt ind til københavnerne i træerør fra søerne til brønde, og der kunne jo godt sive vand fra latrinet eller fra rendestenen derned.

Det lyder ikke helt sikkert, det dér.

Nej. Så der var problemer med drikkevand og affaldshåndtering.

"En sump af snavs, mikrober og et mørke stinkende af kloak..."

I Danmark begynder man at få et kloaknet i slutningen af 1800-tallet. I 1853 er der et stort koleraudbrud i København, og det sætter for alvor skub i tingene.

"... I de skidne smøger, hvor et ros af rå alfonser, fedladne ruffere, bryske værtinder og korrupte sædelighedsbetjente har deres revirer..."

Over de næste 50 år udbygger man kloaknettet i byen. Det betyder, at koleraen forsvin-der. Det gør den i hele Europa, og vi har ikke haft et udbrud af kolera i København si-den 1853.

"... Hvor spillebuler, natherberger og skumle hækkebuer gemmer sig i natten..."

Det er ikke bare koleraen, der forsvinder. Over hele Europa udvikler folkesundheden sig drastisk over de næste år.

"... Sådan beskriver Otto datidens København i sine erindringer."

Man kan så sige, at en ordentlig sanitet jo også betyder, at der er andre sygdomme, som der kommer færre af. Og mange spædbørn dør jo af de dér mavetarminfektioner, som giver dem diarré. Nu maler vi med den store pensel: Vi ser jo et generelt fald i spædbørnsdødeligheden hen over 1800-tallet, så den er nede på 10 procent omkring 1900. Så der kommer en bedre folkesundhed og en lavere dødelighed og en mindre lugt i byerne.

Hvad betyder det så for samfundet, at man får udviklet det her?

Jamen, det betyder jo rigtig, rigtig meget. Mindre sygelighed, færre koleraepidemier, bedre luft i byerne og en begyndende øget hygiejne.

Og så den store "million dollar"-spørgsmål: Hvorfor er det her en vigtig opfindelse?

Jamen, British Medical Journal lavede jo en rundspørge til læger om, hvad er den største medicinske opfindelse i verdenshistorien. Og der vandt rent drikkevand og kloakering foran penicillin blandt andet. Så det her er stort.

Er det også sådan, du ser det, at det her er den store game changer i forhold til, at vi bliver ældre og sundere og den slags?

Jamen, det er svært at finde noget, der er vigtigere. Forstået på den måde, at vi ser jo i dag i den tredje verden, og hvis der er naturkatastrofer, at hvis folk bliver stuvet sammen i en lejr, hvor der ikke er latrin håndtering, og hvor der ikke er rent drikkevand, jamen så bliver folk syge. Og da der var jordskælv i Haiti, og en million blev hjemløse, jamen så blev de stuvet sammen i en lejr, hvor der kom kolera pludselig. 100.000 blev syge og 1.000 døde. Så er det svært. Altså, det er vigtigt. Det er det bare.

For hvor havde vi egentlig været uden?

Jamen, der havde vi været syge og skidt og døde af det.

Engang i 90'erne arbejdede jeg i Tanzania, hvor der rigtig mange flygtninge fra Rwanda. De fik så besked på, at de skulle hjem. De måtte ikke blive i Tanzania længere, mente myndighederne. Og det reagerede flygtningene så ved at stikke af fra lejrene. Og det var nogle ret store lejre. Det var faktisk nogle kæmpestore urbane flygtningelejre, selv om det var ude på landet, men der var mere end 500.000 flygtninge i tre-fire lejre. Så de vandrede simpelthen væk fra lejrene ind i landet, væk fra grænsen. De ville ikke hjem. De var bange for det. Og militæret bliver sat ind, og de blev tvunget tilbage og bliver ligesom lidt drevet som kvæg, for nogles vedkommende mere end 100 kilometer tilbage til grænsen. Men for at gøre en lang historie kort, så blev de så midlertidigt tvunget til at opholde sig i en form for afrejsecenter uden tilstrækkelige faciliteter. Så på et ret lille område var der helt vildt mange mennesker, som jo var desperate og ulykkelige og for nogles vedkommende havde vandret i dagevis gennem bushen uden rigtig at få mad og vand osv. Og de levede så i den dér lille, meget tætte - lejr kan man ikke kalde det, men det er sådan et opholdsområde - i dagevis, indtil de blev fragtet videre, samlet op af lastbiler og fragtet over grænsen til Rwanda. Og der var der så mange mennesker på så lidt plads, og der var helt utilstrækkelige latriner, så folk forrettede deres nødtørft mere eller mindre nærmest, hvor de stod. Altså, de satte sig ned på hug. Og det blev simpelthen en kæmpestor sundhedsrisiko, hvor man undervejs efter bedste evne kunne prøve at gå ind og med en trillebør og en skovl prøve at samle op så meget, man kunne, og så hælde noget desinficerende kalk udover for at gøre det mindre farligt. Men det var helt frygteligt. Altså helt vildt uhygiejnisk og uværdigt og ulækkert og farligt. Og det gjorde et ret stort indtryk, mest fordi det også var en indikation på en meget stor med en stor gruppe mennesker, som - sagt lidt firkantet - blev behandlet som kvæg og drevet frem og var nærmest inde i sådan en kvægfold. Sådan lidt i abstrakt betydning.

Det sætter det vel også ret meget i perspektiv, at vi herhjemme er så privilegerede. Synes du, vi burde sætte lidt mere pris på, hvad vi egentlig har?

Ja, det synes jeg helt bestemt. Der er jo alle mulige områder, hvor det sikkert ville være rigtig godt for os at gøre. Jeg tror lidt, at med den måde mennesker er skruet sammen på, så er det mest, når vi er konfronteret med fraværet af noget, vi betragter som et fasterhvervet gode, at vi faktisk værdsætter det. Altså, jeg tror, at alle, der har været på musikfestival eller været på en ugelang vandretur, så at komme hjem og så tænde for bruseren... Altså så er det brusebad bare usammenligneligt meget bedre end det brusebad, man tager hver morgen helt ubrudt. Så jeg tror, at fraværet af nogle ting og at

blive konfronteret med, at forholdene kan være anderledes, er rigtig sundt. Og det er også derfor, det er generelt for unge, at de har lyst til at rejse ud, når de er færdige med gymnasiet, på en form for dannelsesrejse for at se andre steder i verden. Hvordan er forskellige kulturer, og hvordan er forholdene? Jeg tror også, at en af effekterne - udover, at man bliver klogere - så også måske bliver lidt klogere på sig selv og den måde, vi lever på til daglig. Alle de goder, vi har, som vi ikke nødvendigvis værdsætter tilstrækkeligt.

Hvordan tror du, fremtiden ser ud for verdens sanitære forhold?

Altså, nu er vand, sanitet og hygiejne jo et af verdensmålene. Altså, FN har jo sat de dér sustainable development goals op, som samtlige lande i verden mere eller mindre har tilsluttet sig, herunder også Danmark, som jo stiller en lang række krav om, at vi skal bevæge os fremad, og det skal blive bedre herunder. Der skal være adgang til sikker vand og sanitet for alle mennesker på jordkloden. Og det er jo ekstremt nobelt og en god ting. Så jeg tror, at der vil ske rigtig meget på globalt plan i forhold til det. Forhåbentlig vil man have sådan noget som byplanlægning med sanitet og rent vand i slumområder i verden. Det må vi virkelig håbe på, at det flytter sig. Hvis man ser på i Danmark, så har vi også udfordringer i forhold til at producere så meget spildevand, som skal igennem centrale rensningsanlæg og så videre. Jeg kunne da godt forestille mig, at man måske begynder at bevæge sig lidt mod mere lokale løsninger, som vi kender med, at begynder at have solpaneler på ens eget tag frem for at få strøm gennem det samlede kollektive system. Opsamling af regnvand fra taget, som man begynder at bruge på forskellige måder, begynder at bruge det også til at gå ind i træk-og-slip-toiletsystemerne. Jeg kunne da også godt forestille mig, at man begyndte at bruge toiletaffald i forhold til en form for formuldning eller kompostering. Men vi kender allerede nogle steder i verden, hvor man bruger for eksempel hestepærer som brændsel i forhold til madlavning og så videre. Så man begynder at se det lidt mere som også en eller anden form for værdi, der måske kan bruges konstruktivt. Jeg kunne da tænke mig, at vi begynder at tænke lidt anderledes, ligesom vi jo også er nødt til at begynde at tage sådan noget som vores drikkevand mindre selvfølgelig, som vi gør nu. Vi hører jo alle sammen historierne i hvert fald ugentligt, hvis ikke dagligt, om, at der bliver fundet øget pesticider i drikkevandet flere forskellige steder. Det bliver et kæmpestort problem. Så vi er simpelthen nødt til at værdsætte de ting, som vi tager som en selvfølge, at det ikke

nødvendigvis er en selvfølge. Så hvis ikke vi virkelig passer på det, så er det ikke sikkert, det er noget, vi har også i fremtiden.

Det her var Den Dybe Tallerken. Programmet er produceret af Kiss Content for Nationalmuseets medie Vores Tid og Loud. Det er tilrettelagt af Eliza Clarice Danesi. Teknik, tilrettelæggelse og lyddesign: Tom Carstensen. Vært og redaktør er Lasse Charley Pedersen. Jeg hedder Mathilde Eusebius. Du kan finde flere episoder af Den Dybe Tallerken dér, hvor du hører podcast, og naturligvis på Vores Tid og hos Loud. Husk at abonnere, anbefale, rate og dele. Det gør en forskel. Tak!